

SILVIJA VELAVICIENE

„AUSROS“ ORIGINALŲ IR SENOSIOS PERIODIKOS ISSAUGOJIMO PROBLEMAS

Senosios lietuviškos spaudos, ypač periodinės, išsaugojimo klausimai nedažnai gvildenami ir keliami viešumon. Spaudoje reetsykiais nuskamba koks pagraudenimas ar pagalbos šauksmas dėl dūlančių ir akyse nykstančių leidinių, tačiau ši problema, atrodo, tėra svarbi tik patiems senosios spaudinius globojantiems didžiųjų Lietuvos bibliotekų žmonėms bei spaudos istorijos specialistams, remiamiems negausaus būrio senosios knygos mylėtojų, kaupiančių privačias kolekcijas.

Mėginimas pasižvalgyti ir paskaičiuoti, kiek ir kur yra išlikusių „Aušros“ numerių ar metų komplektų, praėjus 110 metų nuo jos pasirodymo, yra simboliškas ir daug pasakantis ne tik apie šio lietuvių tautinio atgimimo šaukliu tapusio leidinio originalų skaičių, būklę bei šiandienines išsaugojimo galimybes, bet ir apie visos senosios lietuviškos periodinės spaudos reikalus.

Peržvelgus „Aušros“ istoriografiją, nepavyko rasti specialių tyrinėjimų ar publikacijų apie laikraščio originalus, jų saugojimą kokiose nors bibliotekose ar privačiuose rinkiniuose. Nekelia abejonių „Aušros“ tiražas, kurį buvus 1000 egzempliorių nurodo visi šaltiniai. Tai kiekgi iš to 1000 egzempliorių yra išlikusių šiandien, po 110 metų, pergyvenus spaudos draudimo laikotarpį, du pasaulinius karus ir pusę amžiaus trukusį sovietmečio senosios nacionalinės spaudos naikinimo vajų? Pamatas surinkti čia pateiktus duomenis yra buvusių Lietuvos knygų rūmų, dabar — Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centro spaudai rengiamas leidinys „Lietuvos periodiniai leidiniai. 1823—1940 : Kontrolinis sąrašas“. Tik gaila, kad šio sąrašo sudarytojai nenurodo bibliotekose saugomų „Aušros“ komplektų egzempliorių. Seniesiems periodiniams leidiniams, lygiai kaip nacionalinės bibliografijos tomuose senosioms knygoms (bent iki XIX a. pabaigos), reikėjo pateikti ir duomenis apie egzempliorių skaičių. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje yra 2 pilni „Aušros“ 1883—1886 metų komplektai ir dar keletas pavienių įvairių metų numerių. Tikėtina, kad pastarųjų atsirastų ir kitose didžiosiose Lietuvos bibliotekose. Šiandien, kai kiekvienas originalus „Aušros“ numeris yra bibliografinė retenybė ir traktuotina kaip nacionalinės spaudos paminklas bei kultūros vertybė, tokia statistika tikrai praverstų.

Taigi kiek turime Lietuvoje „Aušros“ originalų? Remiantis patikslintais minėto sąrašo duomenimis, pilni visų ketverių leidimo metų komp-

lektai valstybinėse bibliotekose yra išlikę 9: Nacionalinėje ir Vilniaus universiteto — po 2, Mokslų akademijos, Kauno viešojoje ir Kauno technologijos universiteto bibliotekose, Klaipėdos kraštotyros muziejuje, Lietuvių literatūros ir tautosakos institute — po 1. Artipilnius visų metų kompleksus (su nedidelėmis spragomis) turi Bibliografijos ir knygotyros centras, Istorijos instituto biblioteka. Pilni 1883—1884 m. komplektai saugomi Rokiškio kraštotyros muziejuje, 1884—1885 — Lietuvos veterinarijos akademijos bibliotekoje. Kitose mokslo bei kultūros įstaigose (Panevėžio kraštotyros muziejuje, Literatūros muziejuje Kaune) saugomi tik pavieniai „Aušros“ numeriai. Tikėtina, kad pavienių numerių, o gal ir atskirų metų komplektų gali būti privačiuose kolekcionierių rinkiniuose. Taigi apytiksliai šiuo metu Lietuvoje yra saugoma ne mažiau kaip dešimt „Aušros“ visų metų originalų komplektų.

Kontrolinis sąrašas teikia žinių ir apie kai kuriuos už Lietuvos ribų išlikusius ir valstybinėse įstaigose saugomus „Aušros“ originalus. Tačiau šia informacija, surinkta gerokai anksčiau ir prieš spausdinant sąrašą nepatikrinta, vargu ar galėtume pasikliauti. Tikėtina, kad beveik pilnas (tik be vieno numerio) komplektas yra išlikęs buvusioje Saltykovo-Ščedrinio bibliotekoje (dabar — Rusijos nacionalinė biblioteka Sankt Peterburge), tačiau vargu ar tebėra išlikęs sąrašė užfiksuotas Rusijos mokslų akademijos bibliotekoje Leningrade buvęs „Aušros“ komplektas po šių biblioteką prieš keletą metų nuniokojusio gaisro. Britų bibliotekoje Londone saugomas pilnas „Aušros“ komplektas užfiksuotas ir spausdintame šios bibliotekos kataloge. Tačiau sąrašė teikiama žinia apie Poznanės universiteto bibliotekoje saugomą taip pat pilną „Aušros“ komplektą verčia tuo suabejoti. 1988 metais lankantis šioje bibliotekoje, įsitikinta, kad prieškariniai katalogai neatspindi tikrosios fondų būklės — daugelio juose rodomų leidinių jau nebėra saugyklose, karo metais nukentėjusiose nuo gaisrų, o pokariniais laikais kelis sykius kilnotose iš vieno pastato į kitą.

Gaila, kad sąrašė visai nėra duomenų apie JAV bibliotekose ir lietuvių kultūros centruose išlikusius ir tebesaugomus „Aušros“ originalus. Patikimiausias šaltinis yra Jono Balio sudaryta ir Kongreso bibliotekos Vašingtone išleista bibliografija¹. Joje nurodoma, kad pilni „Aušros“ visų ketverių metų komplektai yra išsaugoti ALKA (Amerikos lietuvių kultūros archyvas) Putname, Brolių marijonų vienuolyne Marianapolyje ir Balzeko Lietuvių kultūros muziejuje Cikagoje. Kad Jungtinės Amerikos Valstijose yra ir daugiau „Aušros“ originalų, sužinome iš Lietuvių istorijos draugijos „Aušros“ 100-ųjų metų sukakčiai paminėti išleisto foto-grafuoti io leidinio pirmojo tomo padėkos žodžio: „Lietuvių istorijos draugijai užsimojus išleisti 1883—1886 metų „Ausros“ faksimilinę laidą, o ypač siekiant gauti pilną „Ausros“ originalų leidinį per fotografavimui LID

¹ Lithuanian Periodical in American Libraries: A Union List/ Compl. by John Ballys. Washington, 1982. 126 p.

ypatingai daug padėjo: Adamkus Valdas, Blinstrubas Teodoras, Dainauskas Jonas, Kviklys Bronius, Matulaitis Vitalius, dr. Kazys Pemkus, seselė Perpetua, kurie davė pasinaudoti savo rinkiniuose turimus „Auszros“ paskirų metų komplektus ar pavienius numerius ir už tai jiems priklauso didelė padėka. Taip pat priklauso padėka visiems tiems, kurie padėjo L.I.D. sužinoti ir rasti „Auszros“ rinkinius ar paskirus numerius.“² Padėką pasirašo Lietuvos istorijos draugijos valdyba. Antrojo tomo, apimančio „Aušros“ 1885—1886 metų komplektus, padėkos žodyje rašoma: „Rengiant „Auszros“ perspausdinimo 2-ąjį tomą ir komplektuojant labiausiai perfotografavimui tinkamus originalius egzempliorius, ypatingai daug padėjo p. p.: Valdas Adamkus, Česlovas Grincevičius, Bronius Kviklys ir dr. Kazys Pemkus.“³

Taigi galime drąsiai teigti, kad, be Jono Balio leidinyje bei A. ir F. Kantautų bibliografijoje⁴ užfiksuotų trijų „Aušros“ originalų visų metų komplektų, Amerikos lietuvių įvairių institucijų (ypač vienuolynų bibliotekų) rinkiniuose ir privačiuose spaudos kolekcijose (dr. Kazio Pemkaus, Vytauto Sliūpo tvarkomame Jono Sliūpo archyve) taip pat yra išlikusių „Aušros“ originalų.

Pamėginę apibendrinti šio pasižvalgymo duomenis, galėtume teigti, kad Lietuvos, kitų šalių bibliotekose, Amerikos lietuvių archyvuose bei privačiuose rinkiniuose yra ne mažiau kaip dvi dešimtys „Aušros“ originalų komplektų. Tai nemažas skaičius. Ypač jeigu lygintume „Aušrą“ su kitais XIX a. pabaigos Lietuvos periodiniais leidiniais. Nereikia jokių nuodugnesnių tyrinėjimų, kad galėtume teigti (o tuo įsitikinome retrospektyviosios nacionalinės bibliografijos rėmuose rengdami publikacijų metininkus ir ieškodami XIX a. periodinių leidinių, ypač didžiojo formato spausdintų tiek Mažojoje Lietuvoje, tiek Amerikoje, tiek ir pačioje Lietuvoje), jog kai kurių leidinių nė vieno tam tikrų leidimų metų komplekto Lietuvos bibliotekose nebesurandame.

Viena iš prieštaičių, kodėl „Aušros“ originalų išliko palyginti nemažai,— nedidelis leidinio formatas, patogus laikyti ir saugoti. Kaip ir visa to laikotarpio periodika, „Aušra“ spausdinta ant labai nepatvaraus popieriaus, net ir normaliomis saugojimo sąlygomis sunkiai atlaikančio šimtmečio išbandymus. Restauratorių teigimu, popieriaus cheminė sudėtis, padidėjęs jo rūgštingumas sudaro daug keblumų. Tai yra viso pasaulio amžių sandūros spaudos bėda ir dabartinių šių spaudinių saugotojų bei restauratorių papildomi rūpesčiai.

² Lietuvių tautos praeitis: Istorijos ir gretimųjų sričių neperiodinis leidinys. T. 6. Kn. 1/4. Chicago, 1983. P. 430.

³ Lietuvių tautos praeitis: Istorijos ir gretimųjų sričių neperiodinis leidinys. T. 7. Kn. 1/4. Chicago, 1983. P. 759.

⁴ Kantautas, Adam and Filomena. A Lithuanian Bibliography. Edmonton, 1975. 725 p.

Lietuvos bibliotekos ar kitos institucijos, turinčios „Aušros“ originalus, be jokios abejonės, visomis išgalėmis stengiasi juos išsaugoti, tačiau ne visų originalų būklė yra gera ar net patenkinama. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, pagal statusą esanti atsakinga už nacionalinės spaudos archyvo išsaugojimą, jau prieš gerą dešimtį metų ėmėsi konkrečių senosios spaudos išsaugojimo darbų. Ši programa įgyvendinama dviem kryptimis: 1) restauruojami originalai; 2) periodinė spauda perkeliama į mikrolaikmenis (mikrofilmus, mikrofišas). Per trejetą metų Lietuvos informacijos instituto specialioje laboratorijoje pagamintos mikrofišos visiems Nacionalinės bibliotekos Lituanistikos skyriuje saugomiems senosios lietuviškos bei lituanistinės periodikos mažojo formato leidiniams, tarp jų ir „Aušrai“ Mikrolaikmenų fondas padeda apsaugoti originalus nuo intensyvaus naudojimo, tačiau reikia atvirai pripažinti, kad tai nėra itin patogu, net ir naudojant patobulintus mikrofišų skaitymo aparatus, todėl ši aptarnavimo forma sunkiai prigyja. Periodinių leidinių turinio išsaugojimo prasme ši forma yra pažangi, įgalinanti iš negatyvo vartotojo užsakymu pagaminti norimo straipsnio kopiją.

Didžiojo formato periodinių leidinių mikrofišuoti pagal šią technologiją nebuvo įmanoma. Tačiau būtent šie intensyviai naudojami leidiniai yra labiausiai sunykę ir nyksta, todėl reikėjo ieškoti būdų, kaip juos gelbėti. Buvusio Elektrografijos instituto specialistai Nacionalinės bibliotekos užsakymu pagamino specialų įrenginį, kuriuo galima gaminti ypač aukštos kokybės mikrofišas iš didelio formato periodinių leidinių. Deja, ši technologija ypač brangi, todėl, pabandžius mikrofišuoti „Lietuvos aidą“ visų metų komplektus ir pristigus lėšų šiai programai finansuoti, šio gražaus sumanymo teko atsisakyti. Ne ką geresnė ir šių leidinių restauravimo būklė. Didelio formato laikraščiams restauruoti Nacionalinės bibliotekos Restauravimo centras turėjo įsigyti daug specialios įrangos, tačiau vieno didelio formato pilnam metų laikraščio komplektui restauruoti aukštos kvalifikacijos restauratorius sugaišta visus darbo metus. Todėl šis procesas nėra spartus.

Taigi, apžvelgę senosios lietuvių periodinės spaudos dabartinę būklę ir jos išsaugojimo būdus, dar sykį turime konstatuoti labai menkas didžiųjų Lietuvos bibliotekų galimybes ir pripažinti, kad tai yra itin svarbi aktyve nykstančios tautos kultūros dalies gelbėjimo problema.

Grįždami prie „Aušros“, kuri, nors ir būdama pirmuoju lietuvišku periodiniu leidiniu, visgi yra savotiškas mūsų spaudos ir kultūros istorijos simbolis, turime pasidžiaugti, kad jai išnykimo pavojus jau negresia. Ir ne todėl, kad po visų negandų ir išbandymų metų išliko palyginti nemažai originalų. Ir šį sykį turime būti dėkingi išsivijojusiems kultūrininkams, sugebėjusiems sutelkti JAV lietuvių bendruomenės pastangas bei lėšas ligi šiol negirdėtai kultūros akcijai — fotografuotinei visos „Aušros“ laidai. Šiam tikslui paskirti Lietuvių istorijos draugijos neperiodinio leidi-

io „Lietuvių tautos praeitis“ du tomai — VI ir VII. Lietuvių spaudos istorijoje fotografuotinio viso periodinio leidinio pakartojimo dar neturėjome. Ligi šiol buvo žinomi tik keli faksimiliniai knygų, pavyzdžiui, Mažvydo „Katekizmo“, Daukšos „Postilės“, leidimai. Taip išėivijos lietuviai pažymėjo „Aušros“ 100-ąsias metines. Iniciatyvos ėmėsi Lietuvių istorijos draugija. Leidi io redaktoriumi nurodomas Jonas Dainauskas. Jo plunksnai priklauso ir įžangos žodis „Įvado vietoje“ bei „Auszros slapyvardžių ir slapyraidžių vardynas“. „Auszros“ pasirodymo šimto metų sukakčiai paminėti ne tik prasminga, bet ir būtina tą laikraštį pristatyti šių laikų lietuviams jį ištiesai pakartojant, t. y. išleisti jo faksimilinę laidą. „Auszros“ pirmo numerio pratarinės pradžioje pateiktas senas romėnų posakis — „Žmonės, nežinantieji istorijos, visad lieka vaikais“. Norint išlaikyti gyvą Tautos dvasią, ir šiandien būtina tą posakį atsimiti, t. y. ir mums būtina kuo labiau domėtis lietuvių ir Lietuvos praeitimi, nes tai yra Lietuvos nepriklausomybės idėjos kertinis akmuo“, — taip nusakoma šio leidinio idėja Jono Dainausko įvade. Kaip išėiviai rinko Amerikoje „Aušros“ originalus fotografuotiniai laidai, jau aptarta. Titulinio lapo kitoje pusėje nurodoma, kad lėšas leidiniui „sutelkė Alicija Rūgytė“. Tai viena iš veikliausių Lietuvių istorijos draugijos narių — reikalų vedėja ir išdininkė. „Lietuvių enciklopedijos“ 37-ajame tome (papildymų) rašoma: „Daugiausia jos pastangomis ir sugebėjimu sutelkta lėšų „Lietuvos praeities“ 20 atskirų knygų ir 2 „Auszros“ tomams. Rūgytė paaukojo kelis tūkstančius dolerių lietuviškoms knygoms spausdinti, vien tik „Auszros“ I ir II tomams — 1300 dol.“ Į „Aušros“ perspausdinimo vajų buvo įtraukti plačiausi JAV lietuvių bendruomenės sluoksniai. Abiejuose fotografuotinio leidinio tomuose spausdinami mecenatų ir aukotojų sąrašai, kuriuose yra daugelio iškilių kultūrininkų ir eilinių bendruomenės narių pavardės. Jie taip pat verti atidaus žvilgsnio ir tyrinėjimo. Spausdinami ir būsimųjų prenumeratorių sąrašai. Tai įprasta užsienio šalių praktika, padedanti iš anksto planuoti, kaip padengti bent dalį būsimo leidimo išlaidų.

„Aušros“ fotografuotinis leidinys, kaip ir dauguma išėivijos spaudos, išvydo šviesą Mykolo Morkūno spaustuvėje Cikagoje. Neverta abejoti, kad tai irgi buvo šio žymaus kultūrininko labdaros aktas.

Taigi turime unikalų senosios periodinės spaudos išsaugojimo pavyzdį. Labai gaila, kad nepavyko rasti duomenų, kiek fotografuotinio leidinio egzempliorių yra išspausdinta. Labai tikėtina, kad buvo atkartota 1000 originaliųjų. Pirmojoje išėivijos leidinių siuntoje, kurią Nacionalinė biblioteka gavo iš Cikagos Lituanistikos tyrimo ir studijų centro dar 1990 metais, buvo per 100 dėžių su „Aušros“ ir „Varpo“ fotografuotiniais leidiniais. Ta pačia proga verta priminti, kad 1989 metais, minint 100-ąsias „Varpo“ pasirodymo metines, Lietuvių istorijos draugija išleido fotogra-

fuotinį šio spaudos draudimo metais ilgiausiai ėjusio žurnalo (1889—1905) perspaudą penkiuose „Lietuvių tautos praeities“ tomuose⁵.

Pasiteiravus siuntėjų, kaip jiems pavyko išlaikyti tokį kiekį naujų leidinių, atsakymas buvo paprastas — jau rengiant fotografuotinę „Aušros“ laidą žinota, kad viso tiražo išplatinti tarp lietuvių bendruomenės narių nepavyks. Dalis tiražo buvo skirta Lietuvai — net 1983-aisiais, „Aušros“ šimtmečio minėjimo metais, tikint tokia perspektyva.

Taigi su pirmąja didžiule knygų siunta Lietuvą pasiekė per 200 egzempliorių fotografuotinių „Aušros“ leidinių. Per Nacionalinės bibliotekos mainų padalinį „Aušros“ fotografuotiniai leidiniai padalyti visoms Lietuvos bibliotekoms. Ligi tol didžiosios Lietuvos bibliotekos turėjo vos 10 originalų, prieinamų tik mokslo darbuotojams, o šandien fotografuotinais „Aušros“ leidiniais galima aptarnauti bet kurio Lietuvos rajono skaitytoją. Simboliška, kad išeivijos kultūrininkų rūpesčiu ne tik išsaugotas toks svarbus tautos kultūros istorijai periodinis leidinys, bet jo ir šandieną aktualios idėjos priartintos prie dabarties skaitytojo.

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo
biblioteka

Įteikta 1993 m. gruodžio mėn.

SILVIJA VELAVICIENĖ

THE PROBLEMS OF PRESERVATION OF THE ORIGINAL „AUŠRA“ AND OLD PERIODICALS

Summary

The National M. Mažvydas Library owns two full completes of „Aušra“ (1883—1886) and some scattered editions of different years. There are eight other completes in the major Lithuanian libraries. The data about the storage of this periodical outside Lithuania is presented as well. It would be very important to gather statistics about the preserved „Aušra“ because the sources that are available at present are not full and reliable.

The main problem of preservation of the „Aušra“ and other old Lithuanian periodicals is the acidic paper of low quality. The National Library is working on their preservation by restoring the originals and producing microforms. „Aušra“ is of small format and that helps to store and microfilm it. The other periodicals of the large format are not so easy to keep. The microfilming of those is extremely expensive and they present complex problems for restorators. Though the possibilities of the libraries to preserve the periodicals are very low, „Aušra“ is in no immediate danger. The facsimile publication of it published in Chicago is a unique example of salvation of the old periodicals. 200 copies of this publication reached Lithuania with the first package of books for Lithuania from the US.

⁵ Lietuvių tautos praeitis: Istorijos ir gretimųjų sričių neperiod. leid. / Paruošė Juozas Masilionis, Jonas A. Račkauskas, Liudas Kairys. T. 9—13. Chicago, 1989.